

TÜRK DÜŞÜNÜNDE YERSİZ YURTSUZ BİR YALNIZLIK: NİYAZI BERKES

A Distressed Solitude in the Turkish Idea: Niyazi Berkes

Gökhan AK*

Özet: Bu çalışmanın ana amacı, Türkiye'nin yetiştirdiği önemli düşün insanlarından biri olan Kıbrıslı Niyazi Berkes'in Türk Düşün Hayatı'na katkılarını, onun temel görüşleri bağlamında irdelemektir. Bu amaca varmak için, ilk önce Türkiye'yi terk etmesine neden olan gelişmeler çerçevesinde yaşam özeti, sonrasında ise onun düşünce biçimine değinilmeyi müteakip, Türk Düşün Hayatı'na katkılarını özetle incelenecek, müteakiben nihai bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Entelektüel, Dürüstlük, Tasfiye, Yalnızlık, Çağdaşlaşma, Laiklik.

Abstract: The main purpose of this paper is to examine the contributions of Cyprus-born Niyazi Berkes to the Turkish Idea regarding his basic thoughts and ideas as one of the most important intellectual of Turkey. To reach this purpose, firstly an overall description of his life in line with the happenings causing his leaving Turkey for good will be reviewed; then his intellectual style of thoughts, ideas and understandings will be emphasized. Later on, his contributions to the Turkish Idea will be examined in summary. At last, a final evaluation regarding the main issue will try to put an end at the paper.

Key words: Intellectual, Honesty, Elimination, Solitude, Modernization, Laicism.

---

* Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi Doktora Programı Öğrencisi, gak2081@yahoo.co.uk

*“Benim kaderim böyle. Yersiz yurtsuz bir adam olarak yaşıyorum.
Öteki dünyaya dünyanın hangi noktasında azimet etmek üzere
hazırlanacağım yerin hangisi olduğunu bile bilemiyorum.”*
Niyazi BERKES (1997a: 11)

Giriş

Tüm çalışmalarını “Cumhuriyet devrimlerini koruma davası” uğruna verilen bir savaşım olarak gören Prof. Dr. Niyazi Berkes çeşitli engelleme, baskı ve iftiralara maruz kalınca, uzun yıllar yurdundan uzak yaşamayı göze almış *onurlu* bilim insanlarımızdan biridir. Bununla birlikte yurt sorunlarından uzak kalmamış, bir sürgün yaşamını benimsememiş, Türkiye’nin geçirdiği değişme ve çağdaşlaşma çabalarını her aşamada duyarlılıkla izlemiştir. Bir toplumbilimci olarak Cumhuriyet Türkiye’nin İslam-Osmanlı gelenekleri ışığında incelenmesinde büyük katkıları olmuş, Atatürk devrimlerini kavramada tarihle bilinçli ve tarafsız bir bağ kurulması gerektiğini savunmuştur (Özer, 1993: 239).

21 Ekim 1908’de Kıbrıs’ın Lefkoşe şehrinde doğan Niyazi Berkes, ilk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamlamayı müteakip, 1928 yılında Türkiye’de İstanbul Erkek Lisesi’ni bitirdi. 1928-1931 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde sosyoloji ve felsefe lisans eğitimini tamamlamayı müteakip, bir süre Ankara Maarif Cemiyeti Ortaokulu ve Halkevi Kütüphane Müdürlüğü yaptı. Akademik çalışmalarına 1935 yılında İstanbul Üniversitesi’nde sosyoloji asistanı olarak başlayan Berkes, aynı yıl burslu olarak Amerika’ya gitmiş ve 1939 yılına dek Chicago Üniversitesi’nde sosyoloji eğitimini sürdürmüştür. 1939 yılında Türkiye’ye dönüşünden bir süre sonra, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF)’nde sosyoloji doçenti olarak çalışmaya başlamıştır. 1950’ye kadar da çalışmalarını bu bölümde sürdürmüştür.

1940’lı yılların birçok sosyo-politik ve ekonomik huzursuzluklarla dolu Türkiye’sinde Niyazi Berkes, dürüst ve duyarlı genç bir bilim insanı sorumluluğu ve şevkiyle, Türk toplumunun yapısına yönelik araştırmalar yapmış, çeşitli dergi ve gazetelerde toplumsal ve güncel sorunlarla ilgili yazılar kaleme almış,¹ halka dönük, aydınlatıcı ve düşündürücü yazılarıyla dikkati çekmiştir. Fakat dönemin entelektüeller ve aydınlar üzerindeki siyasal baskısı nedeniyle, birçok aydının olduğu gibi, Berkes’in de düşünce ve ifade özgürlüğü kısıtlanmaya, fikirleri ve yazdıklarından dolayı baskı altına alınmaya, hatta iftiralara maruz kalmaya başlamıştır.² Sonuçta onun bu bilimsel

¹ Berkes’in düşün hayatı boyunca yazdığı birçok kitap ve sayısız makalesinin yanında, çevirileri de bulunmaktadır. Berkes, Sigmund Freud’dan *Totem ve Tabu*, Karl Marx’dan *Yahudi Meselesi*, Platon’dan yaptığı *Sokrat’ın Müdafaaası* gibi çevirilerle de düşün dünyamıza önemli katkılarda bulunmuştur.

² Berkes’in şu satırları, gerek o dönemin siyasal ve ideolojik konjonktürü içinde onun neden fikir ve ifade özgürlüğünün kalmadığını anlatmaya, gerekse Türk siyasetinin son 60 yılında (ve hatta günümüzde)

nitelikteki çalışmaları engellenmiş, sonunda çeşitli entrikalarla kürsüsü kapatılarak, üniversitesinden uzaklaştırılmış, Maarif Vekilliği emrine alınmıştır.

Türk siyasi tarihinde “1948 DTCF Tasfiyeleri”³ olarak bilinen bir takım vahim olaylar zincirinden sonra, üniversiteden uzaklaştırılmasının ardından Berkes, 1952 yılında Türkiye’yi terk ederek, Kanada’ya yerleşmiş ve McGill Üniversitesi’nde uzun yıllar öğretim üyeliği yapmıştır. 1975 yılında uluslararası ‘Emeritus Profesör’ unvanını almış ve aynı yıl da emekli olmuştur. Emekliliğini müteakip İngiltere’de Londra yakınlarındaki Hythe kasabasına yerleşmiş; burada 1988 yılında hayatını kaybetmiştir.

Cahit Tanyol’un da açık yüreklilikle vurguladığı şekilde, Berkes’in “ölümü Türk düşüncesi için, her ölenin ardından söylendiği gibi, büyük bir yitik olmuştur... Çünkü artık Türkiye’nin, Türkiye’yi düşünenlerle uzak yakın bir bağlantısı kalmamış. Zaten Niyazi Berkes gibilerine gerek de duyulmuyor. Sinema artisti bir gazino şarkıcısının bir üniversite öğretim üyesinin almış olduğu aylığın iki misli ücretle Kültür Müşavirliği’ne atandığı bir ülkede, ömrünü kültür ve uygarlık sorunlarını çözümlenmeye, çağdaş uygarlığa ulaşmanın yollarını araştırmaya adanmış bir bilim adamının esamesi mi okunur? Kimmiş bu Niyazi Berkes? O mu? Hak etmediği halde her türlü sürgün, kahır, kovulma ve fakirliği isteyen bir sula aptalı... İki yüz yıldan beri Doğu-Batı çalkantısı içinde bir türlü çıkışı yolu bulamayan Türk toplumuna ışık tutanlardan biri.” (Tanyol, 1993: 38).

---

yaşananların tercümesi olmaya yeterlidir; “Yirmi yıllık Kemalist rejiminin deneylerinden sonra o zamanın fikirlerinin artık tarih sayfalarına geçmiş olmaktan başka bir değerleri kalmamıştı. Bu tarihe geçmiş fikirleri bile bilmekten mahrum olan şimdikielerin sözcüleri için toplumsal değerler sadece bir politika ve kazanç aracı oldu. Kimisi dini, kimisi ırk duygularını, kimisi sınıf ve bölge ayrılıklarını, kimisi siyasi mevki sahiplerini ele alıp sömürmekten, ülke yüzeyinde küme küme kin yığınları tutuşturmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Hiçbirinin ne din, ne milliyet, ne ekonomi, ne devlet alanlarında yapıcı ve olumlu bir görüşü vardı. Ulusal birliği yer yer kundaklayan bu kudurganlık içinde Kemalist geleneğe aykırı yolda yürümeyen, düşünmeyen ve söylemeyenlerden başkasına hüriyet yoktu; fakat onun dışında bütün kemiksiz dillere sonsuz bir uzanma hüriyeti vardı. Bu devrin aynı derecede utandırıcı yanı, aydınların çoğunun bu rezalet karşısında susması, varacağı sonuçlara karşı umursamazlığı olmuştur.” (Berkes, 1965: 146-147)

³ Niyazi Berkes’e göre, “Türk halkının ve ülkesinin yeni bir boyunduruk içine sokulmasına mal olan savaşın ancak bir parçacıdır bu.” (Berkes, 1997a: 476) tasfiyeler... Nitekim, 1940’lı yılların devlet sorumluları ve siyasi iktidarları, “bir büyük devletin ağabeyliğine sığınmak” arayışı ve özellikle de 1945 ve sonrasında ülke genelinde ortaya attıkları suni bir “Kızıl Tehlike (Komünizm)” paranoyası doğrultusunda, Truman uyduculuğuna girmeyi, “Küçük Amerika” özlemciliğini uyandırmayı ve emperyalizmin maşası olmamayı sağlayabilme üzerinden içteki erdemli, özgün, demokratik her türlü yapıyı, kişiliği ve muhalefeti sindirmek veya bertaraf etmek amacıyla, hak-hukuk tanımaz siyasi bir ortam yaratmışlardır. Bu nedenle söz konusu dönem, Niyazi Berkes’in de akademik hayatının sonlanmasına sebep olan ve 1940’lı yılların zalim ortamının en önemli sonuçlarından birisi niteliğindeki 1948 DTCF Tasfiyeleri üzerinden okunmalıdır. Bu dönemde gerçekleşen olaylar ve hukuksuzluklar için yetkin kaynaklar için bkz. Berkes, Niyazi. (1997a). *Unutulan Yıllar*. yay.haz. Ruşen Sezer. İstanbul: İletişim Yayınları; Çetik, Mete. (2008). *Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve P.N.Boratav’ın Müdafası*. Ankara: Dipnot Yayınları; Mumcu, Uğur. (1994). *40’ların Cadı Kazanı*. 13.b. İstanbul: Tekin Yayınevi; Karaaslan Şanlı, Halise. (2011). “Basında ve Mecliste 1948 Tasfiyesine İlişkin Tartışmaların Söylemi”. *Kültür ve İletişim*, Kış 2011, S. 14(1), ss. 105-133.

Bir Türk Düşünürün Yersiz Yurtsuz ve Yalnız Yaşamı Adeta Persona Non Grata İlan Edilen Bir Entelektüel

Ülkemizin yetiştirdiği önemli düşün insanlarından biri olan ve 1908⁴ gibi Türk siyasi tarihinde çok önemli yıllardan birinde⁵ doğan Niyazi Berkes, yaşamının büyük kısmını Türk toplumunun kendine özgü yapısını analiz ederek geçirmiş; Türkiye'nin toplumsal yapısıyla ilgili yaptığı çalışmalarla Türk düşün hayatına büyük katkılarda bulunmuştur. Ancak yaptığı akademik çalışmalar ve düşünceleri, dönemin siyasi iktidarı ve devlet ideolojisiyle çatışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tek parti rejiminin sona ermesiyle birlikte, Türkiye'de görüş farklılıkları giderek belirginleşmiş; ideolojik ayrışmalar ve çekişmeler ortaya çıkmıştı. 1945 yılında Felsefe Bölümü öğrencilerinin de katıldığı Ankara'daki siyasi olaylar, söz konusu ideolojik ayrışmaların yerel bir örüntüsüydü. Tan gazetesi olayı ile başlayan bu süreç içinde, önce 1945 yılında Niyazi ve o tarihteki eşi Mediha Berkes, Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu ve Pertev Naili Boratav, Hasan Ali Yücel'in emri ile açığa alındılar ve haklarında soruşturma açıldı. Daha sonra da 'DTCF Marksist Hocalar Tasfiyesi' olarak tarihe geçecek olan 6 Temmuz 1948 tarih ve 5239 sayılı Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Kanunu ile Berkesler, Boran ve Boratav, kadrolarının kaldırılmaları sonucunda üniversite dışında bırakılarak tasfiye edildiler (Özkan, 2008: 6).

Niyazi Berkes, 1948 DTCF Tasfiyeleri olarak bilinen acı olayların sonucunda, 1952 yılında neredeyse Türkiye'de yaşama şansı ve hakkına sahip olamayacak bir hale getirilmiştir.⁶ Bu nedenle, ülkesini terk etmek mecburiyetinde bırakılmış; sonrasında resmi makamlarca adeta *persona non grata* ilan edildiği için de, ölünceye kadar çeşitli haklı çekincelerle⁷ bir daha vatanına dönememiştir.⁸ Ancak, doğumundan ülkeyi terk

⁴ İkiz kardeşi Enver Berkes'le birlikte isimlerini, doğdukları yıl olan 1908'in büyük hürriyet kahramanları Enver Paşa ile Resneli Niyazi'den almışlardır.

⁵ Bundan kasıt, miladi 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet ve 1935 yılına değin de her 23 Temmuz'da kanunla "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanan devrimsel nitelikte bir siyasi olaydır. Mehmed Cavid Bey'in 23 Temmuz 1925 günü yazdığı satırlarla; "Bugün 23 Temmuz – eski 10 Temmuz. Meşrutiyet bayramı yavrum. Onyediyedi sene evvelki bugün Basra körfezinden Adriyatik denizine kadar bütün bir büyük vatan bu sihirli kelimenin tesiri füsunu ile titremişti. Meşrutiyet, Sultan Hamid'in korku bilmeyen istibdatını yıkabilen İttihat ve Terakki'nin memleketi bahş ve ihda ettiği bu yeni idare ne emellerle, ne ümitlerle tev'em olarak doğmuştu! ..." (Yalçın, 1995: 126). Yine Cumhuriyet gazetesinin satırlarıyla; "... 23 Temmuz ulusun saltanata karşı ayaklandığı, kuvvetini gösterdiği ve hakkını kurtardığı bir gün olduğu için, Türkün hatırlanmaya değer tarihi günlerinden biridir." Bkz. "23 Temmuz", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1935, s. 1. 1908 Devrimi ve bu Devrim'e giden yolun yetkin bir hikâyesi için bkz. Kansu, Aykut. (1995). *1908 Devrimi-Elusive Transformation: The Revolution of 1908 in Turkey*. çev. Ayda Erbal. İstanbul: İletişim Yayınları.

⁶ 1948 tasfiyelerinde Berkes'le birlikte üniversiteden uzaklaştırılan Pertev Naili Boratav'ın şu ifadeleri, Berkes için de o günlerde gelinen noktanın vahametini açıkça ortaya koymaktaydı; "Bizim yaşadıklarımız, bence, Türkiye'nin siyaset, hukuk ve üniversiteler tarihine bir yüz karası olarak geçecek acı ve öğretici özellikler de taşıyor." Ayrıntı için bkz. (Çetkin, 2008: 5)

⁷ "Berkes'in 12 Mart öncesinde bile Türkiye'ye dönme hakkında ciddi tereddütleri vardı. Hele Nihat Erim başbakan olduktan sonra kardeşi Enver Berkes'in ve kimi arkadaşlarının yaptığı "gelme" uyarılarına hiç ihtiyacı olmayacağını

ettiği 1952'ye değin, Osmanlının son yılları ile yeni Cumhuriyet'in çocukluk yıllarında bu coğrafyada gerçekleşen siyasal olayları bizzat yaşayıp, sosyo-politik gelişme ve sorunlara yakından tanık olabildiği için, bunları konu alan birçok çalışma yapmıştır. Bu nedenle, Türk siyasi hayatıyla ilgilenen insanların muhakkak başvurması gereken ilk düşünürler arasında *mümtaz* yerini aldığını söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

Niyazi Berkes'in Düşünce Biçimi ve Etkilendiği Fikri Akımlar⁹

Niyazi Berkes, Türkiye'nin son iki yüzyılı boyunca geçirdiği değişimleri ve yenileşmeyi gözler önüne seren çalışmalarında,¹⁰ hem Türk sosyolojisine, hem de Türk tarihine katkılarda bulunmuş bir düşünürdür. Bu değişimleri vurgularken ayrıca çözüm önerileri sunması bakımından da önemli bir konuma sahiptir. Berkes, Osmanlı ve Türk toplumunu çok yönlü bir şekilde ele almış; içinde bulunduğu dönem itibariyle devrimleri bizzat görmüş ve yaşamıştır. Yazılarında da bu dönüşümü başlı başına ele almaktadır. Bunu yaparken de sosyolog kimliğinden çok tarihçi kimliğini kullandığı dikkat çekmektedir (Eloğlu, 2011: 141).

Niyazi Berkes, Darülfünun'da felsefe eğitimi almıştır. Ancak daha sonra Amerika'da Chicago Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nde sosyoloji alanına yönelmiş olsa da, ileriki dönemlerde önemli eserlerini verdiği tarih ve ekonomi¹¹ alanlarıyla ilgilenmiştir.¹² Amerika'da aldığı sosyoloji eğitimi sırasında birçok önemli ismi tanıma fırsatı bulmuştur. Bunların arasında Louis Wirth, Herbert Blumer, Robert E. Parker, Radcliffe-Brown gibi zamanının ünlü akademisyenleri sayılabilir (Berkes,

---

bu anıları okuyanlar çok iyi anlayacaktır." Ayrıca, Türkiye'deki yokluğunda, herhangi bir dönme durumuna karşı hakkında kovuşturma açılmasını sağlayacak komploların ayrıntıları için bkz. (Berkes, 1997a: 11).

⁸ Dünyanın gelmiş geçmiş en büyük edebiyatçılarından kabul edilen Türk şairi Nazım Hikmet Ran'ın da, üzerindeki baskılar ve daha da önemlisi fikir ve ifade özgürlüğü yokluğundan 1951 yılında, onlarca yıl hapis yattıktan sonra, ülkesini terk etmek zorunda bırakıldığı unutulmamalıdır. Niyazi Berkes de, eğer Türkiye'yi terk etmeseydi, belki de siyasi görüşleri yüzünden 1948 yılında katledilen Sabahattin Ali gibi ortadan kaldırılabilecek ve bu şekilde Türk Düşün Hayatı'ndan tasfiye edilecekti. Zira, Sabahattin Ali'nin ölümüyle ilgili çeşitli söylentiler olmakla birlikte bunlardan bir tanesi, yazarın polis teşkilatına mensup biri tarafından öldürülmüş olabileceği ihtimalidir. Sabahattin Ali cinayeti için bkz. Bayram, Kemal. (2012). *Sabahattin Ali Olayı (Derin Devletin Faili Malum Cinayeti)*. Ankara, Tanyeri Kitap; Çukurkavaklı, Alev. (2012). *Sabahattin Ali Olayı 2 (Derin Devletin Şifresini Gizleyen Cinayet)*. Ankara, Tanyeri Kitap.

⁹ Bu kısımdaki görüş ve kaynaklar için (Eloğlu, 2011: 62-67)'den yararlanılmıştır.

¹⁰ Türkiye'nin uzun soluklu macerasını tek bir eserde işleyen akademisyenler arasında *Türkiye'de Çağdaşlaşma* başlıklı yapıtıyla Niyazi Berkes'in başta geldiğini iddia etmek mümkündür.

¹¹ Örneğin Osmanlı-Türk ekonomi tarihi hakkında yetkin bir eseri için bkz. Berkes, Niyazi. (1976). *100 Türkiye İktisat Tarihi, Cilt:1 ve 2*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

¹² Niyazi Berkes, sosyoloji disiplininde önceleri pozitivistme dayalı ampirik çalışmalar yürütmüş, sonrasında ise tarihsel çalışmalara ağırlık vermiştir (Kasapoğlu, 1999: 61). Bilimsel anlamda ise, özellikle tarih ve ekonomi alanlarında yoğunlaşmıştır (Kayalı, 1994: 124). Toplumbilim araştırmalarından çok, kendi deyimiyle ekonomik-tarihçi olarak yazılar yazan Berkes'in neredeyse tüm yapıtlarında *ekonomik-tarihçi* çizginin varlığını görmek mümkündür. Bu anlamda, daha çok Osmanlı tarihinden başlayarak günümüze kadar gerçekleşen değişimleri incelemiştir (Özer, 1993: 275).

1997a: 125-127). Bu dönemden sonra Berkes toplumbilim açısından Chicago geleneğini benimsemiştir.

Doğan Özlem'e göre Berkes, toplumbilim açısından yapısalcı-işlevselci sosyal bilim modelini benimsemektedir (Özlem, 2000: 135). Ayrıca Berkes'in, bilimsel çalışmalarında kesinlikle rasyonel düşünceye önem verdiğini söylemek mümkündür. Özlem'in de vurguladığı gibi, Berkes özellikle "*Popper'in temsilcisi olduğu eleştirel rasyonalizmi benimsemiştir. Berkes'in bilim anlayışı Poincare'den başlayarak Popper'a kadar uzanan konstrüktivist ve eleştirel rasyonalist bilim felsefesi geleneği içerisinde değerlendirilmesi gereken yönler de içerir.*" Ancak Özlem'e göre, yine de Berkes'in bilim anlayışı, bu bakış açısını içermekle birlikte, asıl olarak pozitivist bilim felsefesini temel almıştır (Özlem, 2000: 139-140).

Bu paralelde düşünen Kurtuluş Kayalı için de Berkes, "eleştirel bilimsel anlayış"ı benimsemiştir. Kayalı'ya göre; "*Niyazi Berkes'in yaklaşımının en önemli özelliği Batılı yazarların açıklamalarına eleştirel bakmasıdır. Böyle bir yaklaşım Niyazi Berkes'in "Türk toplumuna özgünlüğü" üzerinde odaklanmasına neden olmuştur.*" (Kayalı, 2008: 750) Yine Berkes'in yazdığı tüm kitap ve yazılarda, toplumu bilgilendirmeye yönelik şekilde yazdığını söylemek mümkündür; "*Aynı zamanda bilimin dar anlamda siyaset doğrultusunda oluşturulmasına karşı eleştirel bir tutum takınmıştır.*" (Kayalı, 1994: 116)

Kayalı'ya göre Berkes, teorik anlamda batı kökenli yaklaşımları benimsemiştir (Kayalı, 1994: 128). Ayrıca Kayalı'nın vurguladığı bir diğer nokta; "*çoğu Türk entelektüel de herhangi bir batılı entelektüelin yaklaşım tarzını, görüşlerini, metodunu benimsemiştir. Ancak Niyazi Berkes için bu tür bir durum söz konusu değildir.*" görüşüdür. Kayalı'ya göre; "*Bu tarz, bu tür bir Niyazi Berkes değerlendirmesi ister istemez biraz değil fazlasıyla sağı fazlasıyla sathi bir Niyazi Berkes tahlili olacaktır. Belki de biraz zorlama bir tarzda onun pozitivist olduğunu ve modernleşme kuramlarına yatkın bir biçimde konulara yaklaştığını söylemekle her şey bitecektir.*" (Kayalı, 2008: 740) Berkes'in *Unutulan Yıllar* adlı kitabında yazdıkları Kayalı'nın bu görüşünü destekler niteliktedir. Keza Berkes burada, zamanın aksine Bergsonculuğu ve Durkheimcılığı benimsemediğini dile getirmiştir (Berkes, 1997a: 73). Ancak bazı bilimsel fikirlerden ötürü Durkheim'in görüşlerine de eserlerinde yer vermiştir (Berkes, 1997a: 92). Bu anlamda, Berkes'in özellikle "Köy Şekilleri" adlı makalesinde yöntem bakımından Durkheim'in karşılaştırmalı metodolojisini kullandığını görmek mümkündür (Kasapoğlu, 1999: 26).

Berkes, çok geniş ve farklı alanlarda yazılar yazmıştır. Ancak bunlar arasında toplumbilim konusuna ve yöntemine ilişkin çalışmaların az yer tuttuğu görülmektedir (Kasapoğlu, 1999: 7). Buna karşılık, daha çok kuramsal nitelikteki toplumbilim yazılarında çoklukla toplumbiliminin gelişimi, toplumdaki önemi ve yeri üzerinde durmuştur (Özer, 1993: 275). Kuram ve uygulama bütünlüğünü koruyan araştırmaların yanı sıra, "*fiziki, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin birbiriyle olan karşılıklı*

ilişkisi, bütünselliği ve değişmesi temelinde, bütüncü bir yaklaşımla toplumsal olayları açıklamaya çalışmıştır. Bu yüzden tek nedenli açıklamalardan kaçınmıştır.” (Kasapoğlu, 1999: 61) Böylece Berkes’in, düşünsel olarak Türkiye’nin kültürel ve toplumsal dönüşümünü ele alırken, karşıt görüşlere de yer verdiğini ve bir bakıma bu karşıt görüşleri sistemleştirdiğini söylemek mümkündür (Kayalı, 1994: 126). Bunu yaparken de, Amerikan Sosyoloji tarzını kullanmaktadır.

1930’lu yılların Türkiye’sinde sosyoloji disiplininde iki ana ekolün varlığından söz edilebilir. Bunlardan birincisi, Ziya Gökalp sosyolojisine bağlı kalan İstanbul Ekolü’dür. Diğer ekol ise, Ankara Üniversitesi DTCF’nde 1939 yılında oluşmaya başlayan Ankara Ekolü’dür. Bu ikinci ekolü oluşturan üç sosyologdan biri Niyazi Berkes; diğerleri ise Mediha Berkes ve Behice Boran’dır (Kaçmazoğlu, 1963: 47) ve *“Ankara ekolü, Amerikan sosyolojisinin etkisi ile yeni alanlara doğru sistemli bir araştırma faaliyetine girmişlerdir.”* (Kaçmazoğlu, 1963: 73-74) Ankara Ekolü’nün temel özelliklerinden birisi Batılılaşmayı zorunlu olarak görmesidir. Ayrıca bu ekol, *“bilim, bilim içindir”* anlayışından ziyade, bilimin toplum için olduğunu, toplum çıkarlarına hizmet etmesi gerektiğini benimsemiştir (Kaçmazoğlu, 1963: 7). Kayalı ise, Berkes’in *“bilim için bilim”* anlayışına sahip olduğunu savunmakta ve Berkes’in bilimsel anlamda kendi bilim alanlarını çok ciddiye alıp, gerçekler karşısında heyecanlandığını belirtmektedir (Kayalı, 1994: 140). Nitekim Fikret Berkes de babasından, Atatürk devrimlerini kendisine ilke edinmiş, hedefe yönelik karar alma özelliğine sahip devrimci bir araştırmacı olarak söz etmektedir (Berkes, 2000: 5).

Daha önce değinildiği üzere, birçok alana birden ilgi duyup yazılar yazan Berkes, ekonomi, tarih, sosyoloji, siyaset, kültür, toplumbilimi gibi alanlarda ürettiği çalışmalarda, bu alanları birbirine harmanlayıp okuyucuya sunma becerisini göstermiştir; *“Özellikle devlet, ahlak ve siyaset felsefelerinin bazı temel sorunlarının tarihsel betimlemesinden düşünce tarihinin herhangi bir dönemine; sosyal bilimlerin hemen her alanına yayılırlar. Onun geniş kapsamlı konulu çalışmalarında özellikle ekonomist, tarihçi, siyaset bilimcisi, sosyolog, kültür tarihçisi ve toplumsal tarihçi yönleri, birbirine geçmiş bir halde kendilerini gösterirler.”* (Özlem, 2000: 136) Kayalı’nın da önemle vurguladığı şekilde Berkes’in; *“Bir de Türkiye’nin kültürel yapısının özgünlüğü konusundaki ısrarına dikkat etmek gerekmektedir. Temel uğraşı, Türkiye’nin özgün yapısı ve özgün kültürü üzerine odaklanmak olmuştur Bununla bağlantılı olarak bir başka husus da hayatının sonuna kadar Türkçe yazmakta ısrar etmesidir. Bir başka dilde yazmak o dilde düşünmek demektir. (...) Niyazi Berkes’in düşüncelerinde ısrarı, Türkçe yazmakta diretmesi ve Türkiye’nin toplumsal ve kültürel yapısının özgünlüğünü vurgulaması entelektüel kimliğini somutlaştırmaktadır.”* (Kayalı, 2000: 77, 85)

Berkes’in fikir yönü incelendiğinde, Kadro dergisinin etkileri gözlemlenmektedir. Daha sonraları yazılarını yazdığı Yön dergisi, Kadro dergisinin devamı olarak görülmektedir. Ayrıca Berkes, Kadro dergisini olumlu olarak yorumlamaktadır (Kayalı, 1994: 103). Berkes; Mümtaz Soysal, İlhan Tekeli, Şevket

Süreyya Aydemir, İlhami Soysal, Sadun Aren ile birlikte Yön dergisinde yazmıştır. Bu dergi Türk aydın dünyasını o dönemde etkilemeyi başarmıştır (Macar, 2001: 162).

Hülasa Berkes, “*çağdaş bir Atatürk Türkiye’si yaratılması için neler yapılması gerektiği üzerine makaleler ve kitaplar yayınlamıştır.*” (Ünver, 2000: 187) denebilir. Ayrıca 1940-50’li yılların sosyo-politik tarihini de yazmış; bu on yıllık süreçteki siyasal ve toplumsal gelişmelerle “*80’li yılların sonlarına kadar Türkiye’deki gelişimin anlaşılabilirliğini ifade etmektedir.*” (Kayalı, 2008: 745) Zira, “*Niyazi Berkes’in Türk düşün yaşamı üzerine etkilerini iki ayrı başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan birisi Türkiye’deki güncel politik tercihler konusundaki etkisi, diğeri ise uzun vadede daha kalıcı olan Türk toplumunun gelişimi üzerine değerlendirmelerdir.*” (Kayalı, 1994: 123) Böylece “*Niyazi Berkes’in Türk toplumunu anlama denemesindeki metinlerinden yararlanılması, dünyayı ve Türkiye’yi daha iyi kavramanın yolunu açacaktır.*” (Kayalı, 2008: 751)

Niyazi Berkes’in Türk Düşün Hayatı’na Katkıları (Bir Özet); Niyazi Berkes ve Türkiye’nin Çağdaşlaşması

Niyazi Berkes, “çağdaşlaşma” kavramını önemle ve detaylı bir biçimde ele almıştır. Ona göre çağdaşlaşma; toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik alanlarda çıkabilecek sorunları ortadan kaldıracak tek unsurdur. Berkes, toplumda gericiliğe yol açan geleneksel unsurların çağdaşlaşma sayesinde çözüm bulabileceğini düşünmektedir. Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması için yapılması gereken iki şey bulunmaktadır. Bunlar; gelenekçi tutumun sona erdirilmesi ve bu tutumun yerine çağdaşlaşmaya uygun kuralların ve örgütlerin kurulmasıdır. Böylelikle yeni kuşaklar çağdaş toplum gereklerine göre yetişmiş olacak ve gelenekle çağ arasındaki geçişi sağlayabileceklerdir. Bu nedenle Berkes, Cumhuriyet dönemi devrimlerine “Yeni Yöneliş” devrimi demektedir (Eloğlu, 2011: 141).

Osmanlı’da devlet, geleneksel düzenle, yani saltanat ve hilafet aracılığıyla yürütülmektedir. Berkes’e göre, çağdaşlaşmanın sağlanabilmesi için kutsal olan bu geleneklerden uzak durulması gerekmektedir. Çağdaşlaşmayla birlikte geleneksel olana kutsal niteliği verilmeye başlanmıştır. Ancak Berkes, çağdaşlaşmanın zamanla bu sorunu çözeceğini dile getirmiştir. Gelenekleri kutsal niteliği verirken zaman zaman din alet edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle de, çağdaşlaşma kavramı laiklik kavramı yerine kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise, ülkemizde Hıristiyan kaynağına dayanan din-devlet ayrımının bizde farklı boyutlarla ele alınması olmuştur. Bundan ötürü Berkes, Batılı devletlerce kullanılan din-devlet ayrımı anlamına gelen laiklik kavramının ülkemizde farklı ele alınması gerektiği üzerinde durmaktadır.¹³ Bizde kullanılan laiklik,

¹³ Berkes’in din ve laiklik ilişkisine yönelik yetkin eseri için bkz. Berkes, Niyazi. (1997b). *Teokrasi ve Laiklik*. İstanbul: Adam Yayınları.

sadece din-devlet ilişkisini değil, toplumun, kültürün, ekonominin, siyasinin dinle ilişkisini de ortaya koymaktadır. Bu alanlarla din arasındaki ayırım sağlandığı zaman, Berkes'e göre modernleşme gerçekleşmiş olacaktır. Maruz nedenlerle, bu alanda "çağdaşlaşma" kavramını kullanmayı tercih etmiştir. İngilizcede ise, 'laicism'den farklı anlam taşıyan 'secularizm'i tercih etmesinin nedeni bu olmuştur (Eloğlu, 2011: 141).

Zira, Osmanlı-Türk toplum yapısı piramit sistemine göre şekillenmiştir. En tepede padişah bulunmaktadır. İradesi tartışılmazdır. Aynı zamanda dinin de başı olduğu için onun iradesine saygısızlık en büyük günahlardan biri olarak görülmüştür. Ona ve tasarruflarına saygısızlık devlete ve sonuçta tebaanın menfaatlerine zarar verecektir (Öztuna, 1977: 139). Çünkü Padişah Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir ve görevi, âlemin nizamını, toplumun düzenini tutmaktır. Osmanlı rejimini batı geleneğinden en çok ayıran özellik buradadır. Osmanlıda devlet ile toplum arasındaki ilişki, batı geleneğine tam karşıt bir durum arz etmektedir. Buna göre, Osmanlı devleti kendisini topluma bağlı görmemiş, sistemini, herhangi bir sınıfın veya sınıfların çıkarlarına dayandırmamıştır. Siyasal egemenlik gücünü halktan değil, ilahi kaynaktan almış, fetihleriyle de geliştirip yaygınlaştırmıştır (Berkes, 1978: 30).

Osmanlı devleti sanıldığı gibi bir şeriat devleti olmamasına rağmen, bu yöndeki yaygın kanaatin nedeni, çıkarılan kanun-nâmelerin ve yapılan düzenlemelerin, şeriat hükümleriyle açıkça çelişmemesine çok dikkat edilmiş olmasıdır. İnce ayarlarla millî ve dînî hukuk uyuşturulmuş, birbirine kaynaştırılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın, Seyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye hazırlattığı yasalar bu bakımdan çok başarılı örnekler olarak görülmektedir (Öztuna, 1977: 44). Osmanlı rejiminin dînî bir karakter taşımadığının başka bir göstergesi ise, İslamiyet'in dışındaki dinlere de bünyesinde yer vermesi ve daha önemlisi tanınmasıdır (Budak, 2007). Berkes'in de vurguladığı gibi; "*Gerçek bir dinsel rejimde devletin dininden başka bir dine tanınma hakkı verilmez. Bir iki istisna bir yana, Hıristiyan devletlerin egemen oldukları ülkelerde değil Müslümanlara ya da Musevilere, hatta oradaki Hıristiyanlığın başka ya da yeni kollarından olan Hıristiyan halklara bile tanınma hakkı verilmemiştir. Avrupa'da bunun en ünlü örneği XVII. Yüzyıl Fransası'dır. Osmanlı siyasal rejiminde İslam hukukuna, İslam mezheplerine, Musa dinine, Ortodoks dinine, aralarında siyasal hukuk açısından düzey farkları olmakla birlikte özel hukukça yer verilmiş olması, bu rejime dinsel bir rejim görünüşü vermiştir. Gerçekte bu, dinsel olmaktan çok hukuksal bir durum görünüşüdür.*" (Berkes, 1978: 28-29).

Niyazi Berkes ve Atatürk Devrimleri

Berkes, eserlerinde sıklıkla Atatürk'ten bahsetmekte ve kutsal sayılan bu geleneksel değerleri ortadan kaldıracı tek kişinin Atatürk olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca, tüm bu yayınlarında, Atatürk'ün o zamana göre yapabileceklerinin en iyisini yaptığı üzerinde durmaktadır. 'Devrim' kavramının daha

iyi şekilde anlaşılması için ‘ihtilal’ ve ‘inkılâp’ terimlerine açıklık getirmeye çalışmakta; bu kavramların nerelerde ve nasıl kullanıldığına değinmektedir. Üzerinde durduğu noktalardan birisi de, ‘ihtilal’ ve ‘inkılâp’ kavramlarının II. Meşrutiyet’le birlikte anlamlarının değiştiğini ve bugünkü şekilde kullanılmaya başladığını vurgulamak olmuştur. Berkes, bu çerçevede devrim kavramından özenle bahsederek, özellikle ‘Atatürk Devrimleri’ üzerinde ve bu kapsamda Atatürk’ün devrimci kimliği ve kişiliğine vurgu yapmaktadır.

Berkes, Atatürk’ün icra ettiği Türk Devrimi’nin birdenbire ve aniden oluşmadığına değinmektedir. Osmanlı döneminde toplumun yavaş yavaş evrim geçirmesi sonucunda Atatürk önderliğinde Türk Devrimi gerçekleştirilmiştir. Gerek Ziya Gökalp, gerek Genç Osmanlılar, gerekse de İttihat ve Terakki üyeleri döneminde oluşan fikirler, Türk Devrimi’nin oluşmasını sağlamıştır. Berkes, düşünce düzeyinde meydana gelen çağdaşlaşmanın Atatürk’ün önderliğinde gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Atatürk Devrimleri’ni ele alarak, bunları laiklik kavramı çerçevesinde yorumlamaktadır. Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi’ni batılılaşmanın bir yolu olarak görmüştür. Ona göre, Atatürk Devrimleri’nin başarısının altında yatan en önemli neden, Atatürk’ün Osmanlı Dönemi’ndeki sorunları tam olarak kavramış olmasından kaynaklanmaktadır.

Buna göre, Atatürk’ün kurmayı hedeflediği devlet düzeninin gerektirdiği devrim için üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ulusal bağımsızlıktır. İkinci unsur; egemenliğin halk üzerinde olması ve bu egemenliğin halkın yararları doğrultusunda kullanılmasıdır. Üçüncü unsur ise, halkın egemenliğinin sağlanabilmesi için devrimci yönlere başvurulmasıdır. Berkes devrimi, Atatürk’ün kurmayı amaçladığı devlet anlayışının vazgeçilmezi olarak görmektedir. Sonuç olarak Berkes’e göre bağımsızlık, devletçilik ve laiklik, Kemalizm’in gerekli olan üç unsurudur.

Ayrıca Berkes, kültür devrimini toplumsal devrimlerin ön koşulu olarak değerlendirmektedir. Türk Devrimi’nin başarıyla gerçekleştiğini, ancak bu başarının uzun sürmediğini vurgulamaktadır. İnönü döneminden itibaren başlayarak, devletçilik politikalarının başarısızlığından bahsetmekte ve Menderes modeli batıcılığının Türk devrimine zarar verdiğini ve sonuçta devrimin başarısız olduğunu belirtmektedir. Bu başarısızlığa Atatürk döneminin değil, Atatürk’ün ölümünden sonra gelen hükümetlerin neden olduğunu savunmaktadır. Ona göre devrim; İnönü, DP ve Süleyman Demirel hükümetleri yüzünden yarım kalmıştır. Berkes, Atatürk’ün ölümüyle birlikte iktidara gelen İnönü hükümetine ağır eleştirilerde bulunmaktadır. İnönü döneminde gerçekleştirilen çoğu reformu ilerici bulmaktan ziyade devrimi aksattığı görüşündedir. Özellikle bu dönemde yürürlüğe konulan tarım reformuna Berkes ağır eleştirilerde bulunarak, bu uygulamanın faşist bir yapısının olduğunu belirtmektedir. Berkes, Atatürk devrimciliğine umutla bakarken, son yazdığı eserlerde umudun yerini karamsarlığın aldığı gözlenmektedir (Eloğlu, 2011: 142-143).

Niyazi Berkes ve Türk Düşününde Batılılaşma/ Modernleşme Sorunu

Berkes, Atatürk'e ve Atatürk İlkeleri'ne inanmakta ve bunları, toplumun Batı desteği olmadan batılılaşabilmesinin nedeni olarak görmektedir. Berkes'e göre batılılaşma Kemalist devrimlerden farklı anlam taşımaktadır ve bu farklılıklar bilim insanının kitaplarında çeşitli biçimlerde dile getirilmektedir. Ona göre, Tanzimat bir tür batılılaşma çabasıdır. Devrimler ise böyle bir amaç üstlenmemektedirler.

Yine Berkes, Batının etkisiyle yapılan yenilikleri 'devrim' olarak tanımlamamaktadır. Bu nedenle, II. Mahmut ya da Abdülhamit'in yaptığı yeniliklerin batının zorlaması sonucu modernleşme arayışları olduğunu düşünmekte ve çağdaşlaşma olarak ele almaktadır. Berkes, II. Meşrutiyet'in ise, 'devrim' olarak nitelendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun nedeni olarak da, Meclis'te ayanların olmasını ve II. Meşrutiyet'in halk hareketine dayanmasını göstermektedir. Berkes, Türk devrimini tüm yönüyle açıklamaya çalışmakta ve Devrimi ortaya koyarken de, Osmanlı modernleşmesini ele almaktadır. Bunun nedeni, o dönemde yapılan modernleşme çabalarının ne oldukları ve nasıl işledikleri tespit etmektir. Ancak bu tespit yapılabilirse, Türk Devrimi'nin özelliklerinin açıklığa kavuşturulabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle Berkes, Osmanlı modernleşmesinin derin tahlilini yapmakta ve bu tahlilden yola çıkarak Türk Devrimi'ni açıklamaktadır. Berkes yaşadığı dönem itibarıyla de Cumhuriyet'i benimsemekte ve Cumhuriyet'e sahip çıkmaktadır. Berkes, yazdıklarından anlaşıldığı gibi tam bir Atatürkçüdür.¹⁴

Berkes, devrimin ulusalcılık yönüne de değinmiştir. Türk Devrimi ulusal bir devrimdir. Yepyeni bir ulus toplumu anlayışı yaratmıştır. Atatürk bunu, yüzyıllık devlet ve din geleneklerinin yarattığı sorunları devrimcilik kisvesi altında ulusallaştırarak başarmıştır. Türkiye'deki ulusçuluk, Cumhuriyeti tamamlar niteliktedir. Bu anlamda yeni bir ulusçuluk anlamı gelişmiştir. Berkes, 'devrim' kavramını ele alırken Türkiye'de Batı anlamında devrimin var olmadığını dile getirmektedir. Batıda devrimlerin ortaya çıkma nedenini toplumsal sınıfların çekişmeleriyle açıklarken, Türkiye'de böyle bir geleneğin var olmadığını vurgulamaktadır. Türkiye'deki devrim, sadece 'gericilik geleneği ile mücadele' anlamında ele alınmıştır (Eloğlu, 2011: 143-144).

Niyazi Berkes ve İslam Ülkelerinde Aydınlanma

Aydınlanma ilkelerini Batılı değerler olarak reddeden İslam ülkelerinin toplumsal koşulları, Türkiye'de kapsamlı olarak Niyazi Berkes tarafından incelenmiştir. Berkes'in incelemeleri Hindistan, Pakistan, Endonezya, Lübnan, Suriye, Mısır ve Cezayir'deki sosyolojik gözlemlerine dayalıdır. Bu ülkelerin sosyolojik

---

¹⁴ Berkes, Atatürkçü olduğunu *Türk Düşününde Batı Sorunu* adlı kitabında da açıkça dile getirmektedir. Bkz. Berkes, Niyazi. (1975a). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

anlamdaki ortak özellikleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra “laiklik”, “ulus devlet”, “uluslaşma”, “halk egemenliği” gibi ilkeleri, Batı’nın bir ürünü olduğu için reddetmeleri ve modernleşmeyi “geleneksel kültürlerini sürdürmeme” olarak yorumlamalarıdır (Topses ve Bıçkı, 2010: 71).¹⁵

Berkes’in tespitlerine göre, Hindistan, Pakistan, Endonezya, Lübnan, Suriye, Mısır ve Cezayir gibi ülkeler ulus-devlet anlayışına uygun milli bir ekonomi yapılanması gerçekleştirmedikleri için, bu ülkelerde İngiliz ve Fransız uydusu ekonomiler gelişmiştir. Böylece, İngiltere ve Fransa’nın siyasal ve ekonomik yönlendirmesi altına girilmiştir. Eş deyişle, ulus-devlet anlayışını “Batılılaşma” olarak yorumlayan bu ülkeler, “toplumsal bir kalkınma süreci” içine değil, Batı denetimine girmişlerdir. Laiklik, Batı’ya özgü kültürel bir değer olarak yorumlandığı için, bu ülkelerde geniş ölçekli din ve mezhep çatışmaları yaşanmıştır. Hukuksal düzenlemeler toplum yaşamına egemen olamadığı için, Berkes’e göre bu ülkelerde insan yaşamı “sudan ucuz” durumdadır (Topses ve Bıçkı, 2010: 72).¹⁶

Niyazi Berkes ve Türk Batılılaşması

Türk Batılılaşması, Tanzimat döneminde devlet düzeneğine temelleri atılmış siyasi, ekonomik ve kültürel yansımaları oldukça geniş boyutlara ulaşmış günümüzde de hala tartışılan ‘Batı Dışı Modernleşme’ ‘Gecikmiş Modernleşme’, Türk Modernleşmesi’nin ‘Başkalığı’ olarak adlandırılan ve halen devam eden bir süreçtir. Avrupa Medeniyeti’nde temellenen Aydınlanma Düşüncesi ve Modernleşme Projesinin yansıması olan Batıcılık Düşüncesi, kendi dışındaki diğer medeniyetleri de bir ‘ötekileştirme sürecine’ doğru itmiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde önce askeri alanda yansımalarını bulan Batıcılık hareketleri, yapay bir iklimde oluşturulmaya başlanmıştır (Kunt ve Sapaz, 2005: 55).

Kant’ın “Aydınlanma nedir?” sorusunu Tanzimat dönemi Osmanlı düzenine sorduğumuzda, Niyazi Berkes’in eleştirileriyle karşılaşırız. Berkes’e göre, Aydınlanma ve Batıcılık, yapısı değişmeyen topluma çağcıl uygarlık giydirmedir (Berkes, 1999). Tanzimat’ta “medeniyet” ile biz arasında bir uzlaşma yapmaya kalkışanların kafası da ikisine özgü sorunlar kesintisiz bir biçimde sürmektedir. Berkes eleştirilerinde, Osmanlı toplumunda “ben”den önce “biz” görüşünün oluşmayışına dikkat çekmiştir ki, bu da, Kant’ın Aydınlanmasından oldukça ayrılır. Bireyin kendi aklını kullanma yürekliliği altında tanımlanan, hem bireyi, hem de bireyin bilincini öne çıkaran Avrupa Aydınlanması, Osmanlı Aydınlanmasından ayrılır. Berkes, bu açıdan Osmanlı’da önce “biz” kavramıyla desteklenen bir Aydınlanma bilincinin oluşmasını isterken,

¹⁵ Berkes’in konuyla ilgili ayrıntılı düşünceleri için bkz. Berkes, Niyazi. (1975b). *İslamlik, Ulusçuluk, Sosyalizm*. Ankara: Bilgi Yayınları.

¹⁶ Berkes’in konuyla ilgili ayrıntılı düşünceleri için bkz. Berkes, Niyazi. (2001). *Asya Mektupları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 50 vd.

“Tanzimatçı görüş ise, toplumcu değil, bireyci olmuştur.” diyerek eleştirilerini yöneltmiştir. Ancak Osmanlı bireyciliği, Avrupa Aydınlanmasının temelini oluşturan bireyden çok farklıdır. Bu farkın en önemli nedeni, Aydınlanma ve Batılılaşmak için gerekli ortamın yapay koşullarla çevrilmesi, bilinç kavramının birey kavramıyla tümüyle örtüşmeyişi, batılılaşmanın özü yerine doğrudan uzantıları sayılan teknoloji, hukuk, askeriye gibi alanların Osmanlıya uyarlanarak uygulanmasıdır (Kunt ve Sapaz, 2005: 55). Bu doğrultuda bir toplumsal kimlik buhranı ile Berkes’e göre; “Tanzimat Batılılaşmasına karşı çıkan ilk tepki ‘Kuleli Vakası’dır; Kuleli Vakası’nın temsil ettiği ilk siyasi hareket ‘biz’ anlayışı üzerine oturtulan bir siyasi ve sosyal bir tepki niteliği vurgular.” (Berkes, 1999)

Berkes’in II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki hakkındaki düşüncesi, Türkçülük hareketinin II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıktığı ve bunun ithal olduğu şeklindedir (Berkes, 1978: 404-405). Buna göre Berkes, Türkçülük fikrinin Osmanlı aydınının kafasında, II. Meşrutiyet’le yer etmeye başladığını ve bunun da Rusya kanalıyla gerçekleştiğini vurgulamaktadır (Emre, 2004: 63-64). Bu bağlamda Berkes’e göre, “Osmanlıda her millette en azından bir ulus olma dayanağı bulunduğu halde Türklerin böyle bir dayanaktan yoksun oldukları bir gerçektir. İşte Yeni Osmanlıların ve Yeni Türklerin bir çeyrek yüzyıl içinde gerçekleştiremedikleri bir şeyi, yani Türk halkı arasında ulusal bir birlik olma bilincinin en ilkel görünüşünü 1908 Devrimi bir iki ay içinde ortaya çıkardı. Böyle olduğu halde, Türk ulusçuluğu yine de yeni dönemin üstün siyasal ideolojisi olamamıştır. Sadece bir imparatorluk içindeki ‘milliyet’lerden biri olarak Türk halkının ayrı varlığı duyulmaya başlamıştır. İttihak ve Terakki uzun süre bunları birleşmiş (müttehit) bir Osmanlı ulusu olarak görmekte direnmiştir.” (Berkes, 1978: 386)

Yurt ve Dünya Dergisi ile Niyazi Berkes Birlikteliği¹⁷

Berkes’i özgün kılan yön, onun Türkiye’nin çağdaşlaşma süreci olarak ortaya koyduğu genel çerçevenin sonuna kadar savunucusu olmasıyla birlikte, temel olarak yerli bir bakış temelinde sosyoloji ile tarihi buluşturabilmiş olmasıdır. Bunda her iki disiplinden aldığı eğitimin etkisinin olması kadar, yaşadığı dönemin siyasal ve toplumsal bilinç sorumluluğunu yerine getirme misyonunu taşımasının da katkısı büyüktür. Nitekim, Yurt ve Dünya dergisine 1940’li yıllarda sunduğu katkı da bu misyon nedeniyleydi.¹⁸

¹⁷ Niyazi Berkes’in ilk dönem yazı hayatında, 1941 yılında Ankara’da Behice Boran ve Pertev Naili Boratav ile birlikte çıkardıkları *Yurt ve Dünya* dergisindeki makaleleri önemli yer tutar. *Yurt ve Dünya*’daki yazıları çok farklı alanları içeren Berkes’in, edebiyattan, alan araştırmalarına, kapitalizmden sanata, eğitimden çağdaşlaşmaya kadar birçok alanda yazılar yazdığını görmek, insanı hem şaşırtmakta, hem gıpta ettirmekte, hem de biraz *kıskandırmaktadır*.

¹⁸ Ayrıntı için bkz. Geçgin, Ercan, “Niyazi Berkes’in Düşününden Hareketle Türkiye’nin Batılılaşma Sancısı”, s. 21. (<http://yurtvedunya.net/5.pdf>)

II. Dünya Savaşı, Türkiye'yi dış politikada olduğu kadar, iç politika konularında da derinden etkilemiştir. 1939-1945 arası dönemde Türkiye, çok taraflı anlaşmalar ile savaşın dışında kalmaya çalışırken, uygulamaya koyduğu sıkı askeri tedbirler sebebiyle, geniş kitlelerin hayatını zorlaştıran iktisadi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Savaş karşısında belirlenen denge politikası ve ağır ekonomik sorunlar, hükümetlerin basın karşısında izlediği tutumu da belirlemiştir. Dergi yayıncılığında büyük bir canlanmanın yaşandığı bu dönemde hükümetler, iç ve dış politik gelişmelere göre sıklıkla gazete ve dergileri kapatma yoluna gitmiştir.

Yurt ve Dünya dergisi de bu dönemde yayınlanmaya başlamıştır. İlk sayısı Ocak 1941, son sayısı Mart 1944'te yayınlanan ve Nisan 1944'te Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılan¹⁹ derginin çekirdek yazar kadrosu Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav, Hüseyin Avni Şanda, Niyazi ve Mediha Berkes'ten oluşmuştur. Yurt ve Dünya'nın, ağırlıklı olarak ırkçılık-Turancılık ve faşizm karşıtlığı, kapitalizm eleştirisi, makineleşme yoluyla köy nüfusunun azaltılarak sanayiye aktarılması, Kemalizm'in kazanımlarına sahip çıkılması, bilimin bağımsızlığının savunulması gibi konuları ele aldığı görülmektedir.

Berkes'in anılan dergide ürettiği yazılar incelenecek olursa, şu hususların dikkat çektiği görülmektedir: Türkiye'deki ekonomik gelişmeleri ele alan yazıların yanında, Batıda gelişen kapitalizmin tahlilini ve eleştirisini içeren yazılara da yer verilen dergide, bu alandaki yazıların kapitalizmin tarihsel gelişim süreci, burjuva sınıfının mücadelesi, burjuvazinin temel nitelikleri, emperyalizm gibi konuları içerdiği görülmekte; bu kapsamda, Berkes'in de kapitalizmin eleştirine yönelik olarak hayli üretken davrandığı gözlenmektedir. Dergide, modern ekonominin tarihsel gelişiminin açıklanmasına kapitalizmle ilgili bazı terimlerin açıklanması ile başlanmış; "*Piyasa, 'para istediği her şeyi istediği yerde ve istediği zamanda satın alabilir' prensibi ile hülasa edilebilir.*" (Berkes, 1943b: 206) şeklinde tanımlanmıştır (Dinçer, 2008: 201).

Kapitalizmin doğuşuna ilişkin yazıların ardından kapitalizmin olumsuzluklarının ve iç çelişkilerinin ele alındığı görülmektedir. Kapitalizmin, doğası gereği tekelleri kapitalizm aşamasına ulaştığı, tekelleşmenin, kapitalizmin esaslarından olan serbest piyasanın can düşmanı olduğu vurgulanarak feodalitenin tekelliliğini yıkararak yerine kendi tekelliliğini kurduğu (Berkes, 1943c: 299) belirtilerek, bir anlamda burjuvazinin ilerici niteliğini kaybederek feodalitenin konumuna oturduğu savunulmuştur (Dinçer, 2008: 203).

1940'lı yılların II. Dünya Savaşı yılları olması ve savaşın çıkışında faşist ideoloji ve politikaların ağırlıklı bir rol oynaması sebebiyle, kapitalizme dair eleştirel

¹⁹ Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmakla birlikte, Almanya ile daha yakın siyasi ilişkiler geliştirmişti. Şubat 1943'te Almanların Stalingrad'daki yenilgisi ile hükümetin dış politikası değişirken, dergilere karşı tutumu da sertleşmiş; ırkçı-Turancı dergilerle birlikte sol dergiler, bu arada Yurt ve Dünya dergisi de kapatılmıştır (Dinçer, 2008: 193).

yazılar, kapitalizm ile faşizm arasındaki ilişkiyi ele alan yazılar ile bütünlenmiştir. Faşizme dair yapılan çözümlenmelerde faşizm için, “*kapitalist ekonomi sisteminin bir zıddı, onu kaldıran bir inkılâp değil, onun tabii ve mantıki bir neticesi ve devamıdır.*” (Berkes, 1943d: 325) denilmiş, bu görüş tarihsel gelişmeler ışığında açıklanmıştır. Buna göre faşizm, Avrupa’daki ekonomik gelişmelerin bir sonucudur. Kapitalizm yayılmacıdır ve hammadde ve pazar sahaları için 1914–1918 arası dönemde büyük bir savaş yaşanmıştır (Dinçer, 2008: 203).

I. Dünya Savaşı sonrasında işçilerin sermaye sınıfına karşı mücadeleleri de, faşizmi yaratan diğer olgulardandır. 1918 sonrasında memnuniyetsizlik ortamı, sanayi ve tarım işçilerinin burjuvazi karşısındaki mücadelesini hazırlamıştır. Bu sınıfların başarılı mücadelesi karşısında burjuvazi, bu süreci ne burjuva, ne işçi olan muhafazakâr esnaf, küçük tüccar, memur, zanaatkâr ve aydınları yanına çekerek durdurmaya çalışmıştır. Burjuvazi için tehlike olan parlamenter özgürlükçü rejimi bertaraf edecek nizam, faşizm olmaktadır. Bu sürece en çok uyan ülke İtalya’dır. İtalya’da halkın memnuniyetsizliği ve özleyişleri bir kuvvet haline getirilerek, hem işçilere karşı kullanılıp tehlike savuşturulmuş, hem de kapitalist ekonomideki topyekûn inhisar sosyal alana da yayılarak, sanayileşme ve temerküz de sürdürülmüştür. Faşizm, tekelleşmeyi devlet eliyle uygularken, parlak felsefelere bağlanmak istenen korporasyon sistemi ve de bu sistemin devlete bağlı olması sebebiyle, işçilerin gücünü hissettirmelerini de engellemiştir. Bu sebeple; “... *faşizm, kapitalizmin inhisarcılık safhasının tam gerçekleştiği şartları hazırlayan bir rejimdir.*” (Berkes, 1943d: 330) Faşizmin gelişim koşullarına ilişkin tahlillerin yanında, çıkış yolunun ne olduğu konusunda da çok net ve belki de derginin ideolojik doğrultusunu daha kolay anlamaya yarayacak görüşlere yer verilmiştir. Kapitalizm ve onun doğal sonuçları olan emperyalizm ve faşizme son verebilmek, istenmeyen sonuçları doğuran kapitalizmin ortadan kaldırılabilmesine bağlanmıştır (Dinçer, 2008: 204): “*Emperyalizm kapitalizmin eseridir. Şu halde, onun ortadan kalkması, milletlerin sulha, refaha, milli istiklal ve terakkiye kavuşması için emperyalist mücadelelerin yok edilmesi lazımsa bu ancak onu zaruri olarak meydana getiren ekonomik sistemin kaldırılması ile kabildir.*” (Berkes, 1944b: 115)

1940’lı yıllarda nüfusunun yaklaşık % 80’i köylerde yaşayan ve ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ülke konumunda olan Türkiye’nin, bu toplumsal olgusunu “köy ve köylülük” bağlamında çalışan sosyologlardan birisi de Berkes olmuştur. Köye dair ilk yazılar, daha çok köy sosyolojisi çalışmalarında alışılagelmiş geleneksel bakış açılarının eleştirisi niteliğinde olmuş; örneğin Berkes bir yazısında, çocuk ölüm oranlarının dikkat çekici yüksekliğine, bu ölümlerin köylü tarafından nasıl anlamlandırıldığına ve bu konudaki yaygın-yanlış düşüncelere vurgu yapmıştır (Berkes, 1941a: 19, 21).

Eğitim yazılarının, diğer konularda yazılanlara oranla daha az yer tuttuğu dergide, bu azlığın açıklayıcısı olarak Türkiye’nin kalkınması konusunda

sanayileşmeye merkezi bir önem atfedilmesi olduğu söylenebilir. Eğitim konusuna genel olarak, okullardaki eğitim anlayışının niteliği ve bunun genel hayat ile uyumsuzluğu, gençliğin eğitilmesi, geleneksel eğitim anlayışı, eğitime daha çok ahlak eğitimi olarak bakan anlayışın eleştirisi ve Köy Enstitüleri çerçevesinde değinilmiştir (Dinçer, 2008: 210-211). Örneğin Berkes, Osmanlı döneminden devralınan ve dini terbiyenin kendi niteliğinden kaynaklanan ezberciliğin okullarda hala devam etmekte olduğunu, sınavların bu ezberciliği sürekli kılan etkenlerden olduğunu vurgulamıştır (Berkes, 1941b: 340-343). Bir başka yazısında ise, Türkiye'nin yakın dönemde bir devrim gerçekleştirdiğini, bunun yarattığı sarsıntının eğitimde de gözlemlendiğine değmiş, gençliğin, değişen sosyal ve siyasal hayatın gerektirdiği nitelikler ile değişmeyen ahlak ve eski eğitim kaideleri arasında sıkıştığına vurgu yapmıştır (Berkes, 1943a: 48, 57).

Eğitime ilişkin yazılarda Köy Enstitüleri'ne de geniş yer ayrılmıştır. Köy Enstitülerine ilişkin değerlendirmeler, Enstitüler'e yapılan tetkik gezilerinde elde edilen bulgular ile birlikte verilmiş, gözlenen öğrenci davranışlarına geniş yer ayrılmıştır. Halk-aydın ikiliğini kaldıracak, halk sanatından ilham alarak halkı tanımaya yardımcı olacak kişilerin yetişeceği kurumlar olarak değerlendirilen ve değişik yöre kültürlerinin kaynaştığı eğitim ortamları olarak da görülen Enstitüler, sıklıkla eğitimde teori-pratik bütünlülüğünün sağlanabildiği okul tipi olarak değerlendirilmiştir (Dinçer, 2008: 212); “*Burada ne ziraat ve zenaat, ne de ilmi bilgi hayattan ayrı, parça parça bilgiler ve meharetler halinde talebeye verilmiyor.*” (Berkes, 1942a: 3)²⁰

Faşizm, Turancılık ve ırkçılığın hayli revaçta olduğu 1940'lı yılların Türkiye'sinde Yurt ve Dünya'nın da faşizm ve ırkçılık konusuna uzak kalmayarak, geniş yer ayırdığı görülmektedir. Bu bağlamda kaleme alınan yazıların eleştirel nitelikte ve oldukça sert üsluplarda olduğu, bu yazıların yazarlarının ise gerek konuya ilişkin dünya görüşlerini, gerekse o dönemde Türkiye'de aşırı sağcı dergilerde ifadesini bulan artan ırkçılık taraftarlığına karşı yoğun eleştirilerini yansıttıklarını söylemek mümkündür. ırkçılığın Türk tarihi açısından ele alındığı yazılarda ise, tarihsel olarak ırkçılığın Türk toplumunda dayanağı olmadığı vurgulanmış, 1940'lar Türkiye'sinde ırkçılığın taraftar kazandığı belirtilerek (Dinçer, 2008: 212), dönemin ırkçı dergilerinde yazılanlara tepki anlamında, Ziya Gökalp'ten alıntılar ile Gökalp'in ırkçı olmadığı savunulmuştur (Berkes, 1942c: 438, 439).²¹

Yurt ve Dünya dergisinde, bilim ve bilimin Türkiye'deki düzeyi hakkında yazılar da kaleme alınmıştır. Bu yazıların değerlendirilmesi, derginin Türkiye'de bilime yüklediği görevi anlama açısından önem taşımaktadır. Hemen belirtmek gerekir

²⁰ Berkesler'in bu makalesi, Çifteler Köy Enstitüsü'ne yaptıkları geziye ilişkin detaylı izlenimlerini de içermektedir.

²¹ Örneğin Berkes'in, anılan makalesinde o dönemde Türkiye'deki ırkçılık taraftarları için “...ırkçı fikirleri bizde derhal benimseyen manyaklar...” şeklinde oldukça sert ifadeler kullandığı görülmektedir. Bkz. (Berkes, 1942d: 439)

ki, Türkiye’de bilimin durumuna dair yazılanlar genellikle olumsuzlukla yüküdür. Türkiye’nin sosyal alanda birçok değişiklikler ve bunlardan doğan problemler yaşamasına rağmen sosyal bilimlerin bu problemleri ele alıp çözmekten uzak olduğu belirtilmiştir. Sosyal bilimlere ilişkin bu olumsuz tespit genel olarak bilimin durumuna da teşmil edilerek, Batı ile karşılaştırmaya gidilmiştir; “...biz hala ilmi müstakil bir hale getiremedik. Yani geçmişte olduğu kadar bile bir ilim ananesi, terbiyesi, zihniyeti kuramadık.” (Berkes, 1942b: 271)

Bilime ilişkin yazılarında Charles Darwin’e özel bir önem atfedildiği gözlenen dergide Berkes de, Darwinizm karşısında Avrupa’daki çeşitli düşünce akımlarının, sınıfların ve kilisenin tavrına ilişkin ayrıntılı bir yazı yazmış; bu bağlamda Darwinizm’in, Avrupa’da kilise ve burjuvazinin egemen konumlarına ağır bir darbe vurduğunu ve Darwinizm’in gördüğü tepkileri, egemen sınıflar ve çıkarları çerçevesinde ele almak gerektiğini şu satırlarla vurgulamıştır; “*Darwinizm tarafından kuvvetli bir darbe yiyen Hıristiyanlık akidelerini sosyal menfaatleri bakımından kullanan bütün gerilik taraftarları tekamülcü görüşün inkılapçı vasfını sezmişlerdi.*” (Berkes, 1944a: 92)

Berkes yine, Darwin’in düşünüş tarihindeki ileri ve olumlu etkilerini; “... insanın tanrı tarafından yaratıldığı imanını altüst etti; ... hıristiyanlığın insanın cennetten kovulduğu ve günahkarlığı efsanesini yıktı; mucize, peygamberlik, duaya karşı beslenen itikat yerine, aklın, ... kuvvetini gösterdi: ruh, Allah gibi din inanışlarının ... ilmi olarak tetkik edilmesine yol açtı.” şeklinde hayli çarpıcı biçimde ifade etmiştir (Berkes, 1944a: 94). Buna karşılık Berkes, Darwin’in tabii seçiliş nazariyesinin burjuva ideologlarınca sosyal hayata uygulanma çabasını ise; “*Sosyal alemde mevcut olan mücadele biyolojik faktörle izah edilemez; çünkü burada uzvi alemde mevcut olmayan faktörlerin rolü vardır*” şeklinde eleştirmiştir (Berkes, 1944a: 95).

Sınırlı sayıda da olsa tarih yazılarına rastlanan dergide, söz konusu yazıların daha çok Türk düşünce tarihi üzerine olduğu gözlenmektedir. Bir taraftan Osmanlı modernleşme süreci, özellikle düşünce akımları çerçevesinde ele alınırken diğer yandan aynı dönemi ele alan yazılar ve bu yazılarda saptanan yaklaşımlar eleştirilmiştir. Buna göre, Osmanlı ıslahatları, batılılaşması ve Batıdan gelen düşünce akımlarını ele alan mükemmel bir eser henüz yazılmamış olmasına rağmen bu konuda kesin olarak yerleşmiş bazı kanaatlerden söz edilmektedir (Dinçer, 2008: 220). Berkes, “*Osmanlı mütefekkir ve edipleri sadece Fransız kültür ve edebiyatının etkisinde kalmışlar, bu hal Tanzimat döneminde de sürmüştü ve sonuçta Fransız ölçülerini benimsemekle garplılaştığımız zehabı doğmuştur*” şeklindeki bu yaygın, ancak yanlış kanaati şiddetle eleştirmiştir (Berkes, 1943e: 274). Ayrıca Berkes’e göre, Fransız tesiri konusunda iç koşulların belirleyiciliğini de göz ardı etmemek gerekir; “*Dışarıdan gelen malların nevinde olduğu gibi, fikir piyasamıza şu veya bu “kültür”ün girişinde iç sosyal şartların geniş ölçüde tesiri olmuştur.*” (Berkes, 1943e: 276)

Berkes, Osmanlı tarihine ilişkin bir başka yazısında laiklik konusunu ele almış ve Osmanlı tarihi ve Cumhuriyet sürecine ilişkin tahliller yapmıştır. Osmanlı

batılılaşma çabaları ile laikleşme anlamında ortaya çıkan farklılaşmaya şu şekilde dikkat çekmiştir: “...Tanzimat’ın yaptığı şey, devletin vazifeleri arasına dini mülahazalar ve müesseseler dışında kalan yeni vazifeler ve müesseseler getirmiş olmasıdır.” (Berkes, 1943f: 430) Berkes, bu olgunun Cumhuriyete dek sürececek her alanda görülen bir ikilik yarattığını; Tanzimat ve Meşrutiyet fikir ve devlet adamlarının doğu değerleriyle batı değerlerini uzlaştırmaya çalışırlarken, dinin mutlak irade elinde bir vasıta olduğunu göremediklerini vurgulamış; olaylar, toplumsal gelişmeler ve değişmelerin telifçi yaklaşımı yalanladığını, maddi alandaki değişimlerin manevi medeniyetin kaideleriyle devamlı bir çatışma yarattığını belirterek, bu birikim ve açmazların laikleşmeyi zorunlu bir adım haline getirdiğini şu çarpıcı cümle ile açıklamıştır (Dinçer, 2008: 221): “...hulasa garp medeniyeti denen medeniyeti alabilmek için devlet, siyaset, hukuk, ekonomi, maarif, aile, muâşeret, kıyafet alanlarında artık din ölçülerinden kurtulmuş bir zihniyetle harekete geçmek lazımdı.” (Berkes, 1943f: 434) Berkes’e göre, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen Saltanat ve Halifeliğin kaldırılması ile Medeni Kanun’un kabulü ve benzeri: “Bütün bu inkılapçı adımlarla, cumhuriyet devrinde sosyal hayat dinlerden ve dinlerin koyduğu naslardan değil, hayatın kendinden ve onun icaplarından mülhem olarak istikamet almak imkanlarını kazanmış oldu.” (Berkes, 1943f: 434, 435) ve bu tarihsel zorunluluk da önünde sonunda gerçekleşmiş oldu.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’nin çağdaşlaşmasını ve son iki yüz yıllık sosyo-politik gelişimini en iyi analiz eden; Türkiye’nin yetiştirdiği, ancak birçokları gibi kıymetini bilemediği önemli entelektüellerden biri olan Niyazi Berkes’in, çok yönlü bir düşün yapısına sahip olduğu ve yazılarının, edebiyattan kapitalizme, emperyalizmden eğitim ve dil sorununa kadar geniş bir yelpazede yayıldığı görülmektedir. Özellikle “çağdaşlaşma” konusunda ileri sürdüğü tezlerle sosyoloji bilimine büyük katkılar sağlamış; yaşamının ileriki dönemlerinde sadece sosyoloji biliminin sınırları içerisinde kalmamış, sosyal bilimlerle ve özellikle de toplumbilim ve sosyo-politik sorunlarla yakından ilgilenmiş ve fikirler üretmiştir (Özkan, 2008: 8).

Bununla birlikte, Niyazi Berkes’in 1940’lı yıllarda Türk fikir hayatına özgün, özgür ve eleştirel bir anlayış ve bakış açısı getirmesine karşın, fikirlerinden korkulduğu için, gerek döneminde, gerekse 1960’lardan sonra yeterince anlaşıl(a)madığını ve hak ettiği değeri göremediğini söylemek mümkündür. Kayalı’nın da vurguladığı gibi, Berkes, en önemsendiği dönemlerde bile yazdıklarıyla ciddiye alınmamıştır (Kayalı, 2002: 95). Ömrünün yarıya yakın kısmını Türkiye dışında geçirmeye mecbur edilmesine rağmen, Niyazi Berkes Türkiye’yi ve Türk toplumunu problemleriyle

birlikte daima izlemiş, düşünmüş ve irdelemiş;²² çağdaş bir Atatürk Türkiye'si yaratılması için neler yapılabileceğini detaylı bir biçimde tartışmış; buna karşın hak ettiği ilgiyi gör(e)memiştir. Onun değeri [her zaman olduğu gibi-Y.N.] yabancılar tarafından daha iyi anlaşılmalıdır. Örneğin, François Georgeon, Türkiye'nin modernleşme tarihinin Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* ve Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitaplarıyla anlaşılabilceğini belirtmekle, Türk yazarlardan daha fazla Berkes'in kitabına önem atfetmektedir (Kayalı, 2000: 81).

Son tahlilde, dünyanın bir köy kadar küçüldüğü, bütün güç, ayrıcalık ve sömürü odaklarının demokrat görünen muktedirlerin elinde toplandığı, insanların 'bencillik' ve 'bananecilik'de giderek birbirine benzediği ve ulusal ve insani değerlerin maddi değerlere yenik düştüğü günümüz dünyasında, Türkiye Cumhuriyeti, temel yapısal ve demokratik eksiklere, iç ve dış tehditlere karşın hala dimdik ayaktaysa, bunu Mustafa Kemal'e ve onun laik temelli çağdaşlaşma modeline borçludur. Bu paralelde, Türkiye'nin bugün içerisinde bulunduğu sosyo-politik tüm sıkıntıların,²³ Atatürk Devrimleri'nin başarısızlığından değil, tam aksine 1938 sonrası iktidara gelen siyasilerin ve hükümetlerinin başarısızlıklarından ileri geldiğini söylemek mümkündür. Cahit Tanyol'un belirttiği gibi, "*Niyazi Berkes, Ziya Gökalp'ten sonra toplum ve devlet sorunlarına ve Batılılaşma hareketinin tarihsel akışına dikkat eden bir toplumbilimci idi. Onun eleştirileri üzerine düşünmek, Türkiye'nin sorunları üzerinde düşünmek (...)*" (Tanyol, 1993: 39) ise, Niyazi Berkes'in deyişiyle, günümüzdeki "*bu genel çılgınlık içinde düşünce[nin] [neden] sustu[ğunu]*" (Berkes, 1965: 145) daha iyi çözümlenebilmek için, Niyazi Berkes'in görüşlerinin yeniden irdelenmesinin *bugün daha da elzem hale geldiğine* (Özkan, 2008: 86) inanılmaktadır.

Nitekim, Niyazi Berkes'in Kemalizm'e ilişkin şu kısa, ama vurucu analizi *son sözü* başlamadan bitirmektedir; "... Gerçek şudur ki Kemalizm bir ideoloji değil, tarihsel bir olay ve o olay hakkında bir görüştür. İki yüz yıldan beri başlayan modernleşme akımının doğru yolunu bulması ve ona yönelmesidir. (...) Kemalizm devrimi, Mustafa Kemal'in arkasındaki bir avuç ilericilerle, gene bu savaş içinde bulunan muazzam bir gericiler kütlesi arasında didişile didişile santim santim koparılmış bir devrimdi." (Berkes, 1965: 84-85, 94).

²² Tanyol'un da vurguladığı gibi, "O, ne Muzaffer Şerif gibi Türklüğü ve Türkiye'yi reddetti, ne de onun gibi dargın bir Amerikan vatandaşı oldu. Tam tersine, dışardaki bütün yaşamı Türkiye'nin sosyal, politik, ekonomik ve kültürel sorunlarına çözüm aramakla geçti." (Tanyol, 1993: 39).

²³ Geçmişten günümüzü görebilen bir entelektüel olarak, Berkes'in de vurguladığı gibi; "*Türk düşünüş tarihinde bu devir kadar utanç verici, bu devir kadar fikir ve değerlerin aşağılaştırıldığı, bu devir kadar saldırganların terbiyesizleştiği bir devir yoktur.*" (Berkes, 1965: 145)

KAYNAKLAR

- BERKES, Fikret. (2000). "Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in 1940'lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar". içinde İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes. Gazi Magosa-KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını.
- BERKES, Mediha ve Niyazi. (1942a). "Toprağın Çocukları". Yurt ve Dünya, Şubat 1942, S. 14.
- BERKES, Niyazi. (1941a). "Köy Nüfusu". Yurt ve Dünya, Nisan 1941, S.4.
- BERKES, Niyazi. (1941b). "Ezbercilik", Yurt ve Dünya, 1. Kanun 1941, S. 12.
- BERKES, Niyazi. (1942b). "İlim Dünyasındaki Durumumuz". Yurt ve Dünya, 29 İkteşrin 1942, S. 20.
- BERKES, Niyazi. (1942c). "İrk ve İrkçilik". Yurt ve Dünya, 30 İlkanun 1942, S. 24.
- BERKES, Niyazi. (1943a). "Gençliğin Sosyal Durumu". Yurt ve Dünya, Şubat-Mart 1943, S. 26–27.
- BERKES, Niyazi. (1943b). "Modern Ekonominin Doğuşu". Yurt ve Dünya, Haziran 1943, S. 30.
- BERKES, Niyazi. (1943c). "Modern Ekonominin Tezatlari". Yurt ve Dünya, Ağustos 1943, S. 32.
- BERKES, Niyazi. (1943d). "Modern Ekonominin Tezatlariından Faşizm". Yurt ve Dünya, Eylül 1943, S. 33.
- BERKES, Niyazi. (1943e). "Garpten Gelen Düşünceler". Yurt ve Dünya, I. Teşrin 1943, S. 34.
- BERKES, Niyazi. (1943f). "Türk İnkılabında Laikliğin Gelişmesi". Yurt ve Dünya, Sontesrin 1943, S. 35.
- BERKES, Niyazi. (1944a). "Darwinizm Karşısında İleri ve Geri Düşünüşler". Yurt ve Dünya, 1 Şubat 1944, S. 39.
- BERKES, Niyazi. (1944b). "Emperyalizm". Yurt ve Dünya, 15 Şubat 1944, S. 40.
- BERKES, Niyazi. (1965). İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- BERKES, Niyazi. (1978). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- BERKES, Niyazi. (1997a). Unutulan Yıllar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BERKES, Niyazi. (1997b). Teokrasi ve Laiklik. İstanbul: Adam Yayınları.
- BERKES, Niyazi. (1999). Batıcılık, Ulusçuluk, Toplumsal Devrimler. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- BUDAK, Ali. (2007). "Osmanlı Modernleşmesi ve Edebiyat". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2007, S. 18.

- CAVİD, Mehmed. (Yay.Haz. Şiar Yalçın). (1995). *Şiar'ın Defteri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DİNÇER, Hasan. (2008). "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bir Dergi: Yurt ve Dünya". A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Kasım 2008, S. 42, ss. 193-230.
- ELOĞLU, Ezgi. (2011). "Niyazi Berkes'in Eserlerinde Türk Devrimi". Yüksek lisans tezi. A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- EMRE, İsmet. (2004). "Türk Duygusu Mecmuası Üzerine Bir İnceleme". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Haziran 2004, Cilt. VIII , S. 1, ss. 61-74.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram. (1963). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Birey Yayınları.
- KASAPOĞLU, Aytül. (1999). *60 Yıllık Gelenek-DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999 (Berkes-Boran-Çağatay-Güler-Nirun)*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
- KAYALI, Kurtuluş. (1994). *Türk Düşünce Dünyası Üzerine Sınırlı Değerlendirmeler-I*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- KAYALI, Kurtuluş. (2000). "Niyazi Berkes ya da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde İsrarlı Bir Entelektüelin Portresi". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2000/3, S. 12, ss. 72-85.
- KAYALI, Kurtuluş. (2002). *Türk Kültür Dünyasından Portreler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KAYALI, Kurtuluş. (2008). *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)-I*. Der. M. Çağatay Özdemir. Ankara: Phoenix Yayınları.
- KUNT, Esen ve SAPAZ, Şehsade. (2005). "Batı ve Öteki". *Journal of Istanbul Kültür University*, 2005/1, ss. 55-63.
- ÖZLEM, Doğan. (2000). "Niyazi Berkes'in Bilim Anlayışı". içinde *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes*. Gazi Magosa-KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını.
- ÖZER, İnan. (1993). "Niyazi Berkes". içinde *Türk Toplum Bilimcileri-1*. Emre Kongar (Ed.). İstanbul: Remzi Kitabevi, ss. 237-278.
- ÖZKAN, Emrah. (2008). *Bir Düşün Adamı Olarak Niyazi Berkes*. Yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi SBE Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı.
- ÖZTUNA, Yılmaz. (1977). "Osmanlı İmparatorluğu". içinde *Türk Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara: MEB Yayını.
- TANYOL, Cahit. (1993). "Boran'ın Ahlaki Kişiliği ve Niyazi Berkes". *Toplum Bilim*, Ali Akay (ed.). S. 2, İstanbul: Bağlam Yayınları.

TOPSES, Mehmet Devrim ve BIÇKI, Doğan. (2010). “Medeniyetler Çatışması Kuramının Sosyolojik Eleştirisi”. PARADOKS Dergisi, Ocak 2010, Cilt. 6, S. 1, ss. 65-72.

ÜNVER, İrfan. (2000). “Niyazi Berkes’in Asya Mektupları Üzerine”. içinde İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes. Gazi Magosa-KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını.